

משנת המהר"ל בנתיבות עולמו

"אפריון נמטי לרבנו הקדוש, מרא דארעא דישראל, הגאון הצדיק ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, שהעמיק חקר בספרי המהר"ל, "והאיר את דבריו באור חדש אשר מציון יאיר". הוא קבע את דמותו הספרותית בתור 'מקובל בעל סגנון פילוסופי', אף מסר לנו את גודל יקר-ערכו בהגדירו כי 'המהר"ל הוא אבי שיטת הגאון מווילנא מצד אחד ואבי החסידות [העיונית] מצד שני'. רבנו מזכיר לנו את המהר"ל, באותה המזיגה הנפלאה של למדנות וחסידות, של אור הנסתר בתוך העיון הפילוסופי, של אהבת האומה — תורת נצחה ונצח תורתה. הוא גם מזכירו לנו באהבתו לארץ-ישראל וקדושתה ובלהבת-שלהבת התקוה והאמונה בגאולת ישראל וחרותו בארץ-נחלתו".

(ד"ר אברהם גוטסדינר ז"ל "המהר"ל מפראג —

חייו תקופתו ותורתו", עמ' ז')

א.

אם על קדושת-הרמב"ן ז"ל אמר מרן החתם-סופר ז"ל: "ספריו מצויים ולומדיו מועטים", הרי על מהר"ל ז"ל ניתן היה לומר, כי לא ספריו היו מצויים במדה מספקת, ולומדיו — "נער יספרם". רק יודעי-חן מעמיקים, עמדו על ערכם הרב ועיינו בהם — ראה לדוגמא הקדמת הגאון בעל "קצות החושן" לספרו "שב שמעתתא" — ואילו קהילת-הלומדים הרחב אליו לא הגיע. למרות פרסומו הרב כגדול מיוחד בהלכה, במחשבה ובהנהגה וכאישי-מופת מופלא כמעשיו, נשארו ספריו בבחי' אור גנוז, וכל כולו מדרש נעלם.

ספרי מהר"ל אמנם חזרו ונדפסו כמה פעמים (ראה המאמר "גבורת ארי" של הרב נח-חיים ז"ל מקוברין, בראש הכרך הראשון של "חידושי אגדות מהר"ל", בני ברק, תשמ"ג), ועם זאת לא הפכו הללו לספרי יסוד במדף-הספרים של כלל המעיינים הלומדים, אלא נשארו נחלת-יחידים.

בתודעת המון-בית-ישראל נשתמרה דמותו של המהר"ל בעיקר כקדוש-עליון "מציל קהלות ומבטל גזירות", ואפשר גם שספריו נרכשו כסגולה, כספרי-קודש שעצם מציאותם בבית מסיפה יראת-שמים ושם מחברם מאיר כאור-יקרות.

עם הפרסום המחודש-המורחב של ספרי המהר"ל בדורנו, על ידי מהדירי ספריו ומגלי כתבי-ידו, ובחוכם גם מכון "תורה שלמה" מיסודו של הגר"מ כשר ז"ל, עמד בנו הרמ"ש ז"ל וטרח ועמל, ובמבוא שלו לכרך הראשון של "פירושי מהר"ל מפראג" לאגדות הש"ס — ירושלים תשכ"ח — ריכז הרבה מקורות ל"חיבה היתירה שהיתה נודעת לספרי מהר"ל מצד גדולים וטובים", אם בעולם החסידות ואם בחוגי המוסר (ראה הפרק: "מהר"ל בעיני חכמי הדורות", מעמ' 26 עד עמ' 35).

אולם כל המקורות גם יחד, אין בהם אלא להוכיח שרק "הגדולים והטובים" הם שהגיעו לספרי מהר"ל, הם ולא תלמידיהם, הם ולא המוני המעיינים בספרי קודש.¹ מעמיקי-פשיסחא וחריפי-קוצק עמדו על סודו, אבל אצל בעלי-מוח ובעלי-מדרגה אלו, נשאר הדבר ברשות-היחיד, ולא היה מצדם כל נסיון לפרשו לרבים, לקרבו לרבים ולעשותו קנין הרבים.²

ורק בסוכטשוב העיונית-הלמדנית, הגיע המהר"ל לגילוי של ממש. האדמו"ר-הגאון בעל "אבני-נזר" ז"ל (חתנו ותלמידו של האדמו"ר-ההשרף רבי מנדלי מקוצק ז"ל), הוא שלקח את דברי המהר"ל כאבני-יסוד לדבריו בפני מקשיביו, ובנו האדמו"ר בעל "שם משמואל" ז"ל, המשיך אחריו בהרחבת דברים והסברות מאירות עינים (ולא עוד אלא שתלמידיו הגדולים של ה"אבני-נזר", הגאון ר' אברהם וויינברג ז"ל בספרו "ראשית ביכורים", והגאון ר' צבי-אריה פרומר ז"ל בספרו "שיח השדה" ו"ארץ צבי", משתמשים ביסודותיו העיוניים של המהר"ל גם לגבי גופי-הלכות, וכדוגמא שימש להם רבם — ע' שו"ת אבני נזר חיו"ד סי' קכ"ו. וראה הדוגמאות המרובות שרוכזו ביד-אמונה והסברה ברוכה, בפי כתבו של הרב משה-שלמה כשר ז"ל, במבוא המצויין של מהדורת "דרשות מהר"ל מפראג" ירושלים תשכ"ח עמ' 9-53).

1) שאלתי פעם את אדמו"ר הרב ר' פתחיה מנקין ז"ל, שהיה דרושן מפואר: מדוע אין הוא משתמש בספרי מהר"ל [שהיו בספרייתו], כשהוא מתכוון לדרוש בפני הציבור? ותשובתו הייתה: בשביל לשמוע דברי המהר"ל צריכים אונים אחרות!...

2) ואפילו החסידות החבדית-העיונית עסקה כולה בספריה היא, ולא נתפתחה לדברי-אלקים-חיים של גדולי-דעה מופלא זה, שזקן-מוריה — הרב בעל ה"תניא" ז"ל — הוא מצאצאיו. הרמ"ש כשר ז"ל מביא אמנם בהקדמתו למהדורת "דרשות מהר"ל מפראג" — ירושלים תשכ"ח — כי על דברי אדמו"ר הרב בעל התניא נ"ע, בהקדמתו ש"קונטרסים אלו הנקראים בשם 'לקוטי אמרים' מלוקטים מפי ספרים", כותב האדמו"ר מליובאוויטש שליט"א במכתבו (מיום י"א באייר תשי"ח), שכן מקובל בין החסידים שכוונתו [של בעל התניא] היא לספרי מהר"ל מפראג, אולם לא ידועה לנו זיקה מיוחדת לספרים אלו בעולמה של חב"ד, ורק בספרו של אדמו"ר ה"צמח צדק" ז"ל, "דרך מצותיך", מובאים דברי המהר"ל בכמה מקומות, ושמו מוזכר בהדרת-קודש:

"וכמו שהארין בזה איש האלקים קדוש הוא הר"י ליוא מפראג בהקדמת ספרו גבורות ד' — ופה מאד צדקו דבריו בזה" (מצות תפילין, אות ב'): "הנה הגאון המקובל ר' יהודה ליואי ב"ר בצלאל מפראג, רבו של התוספות-יוס"ט, בהקדמתו לספרו גבורות ד'" (מצות האמנת אלקות פרק ג'); ועי' "לקוטי תורה" פ' ויקרא ביאור הדברים [של הצ"צ] למאמר ולא תשכית מלח: "וכן כתב הגאון מהר"ל מפראג זצ"ל. ובשורש מצות התפלה פרק כ"ט, מעתיק דברי מהר"ל באריכות, ופותח את פרק ל' בהודעה: "והנה באמת מאד צדקו דברי הגאון מהר"ל בזה", ומוסיף: "כן אמר רבינו [בעל התניא] להדיא באריכות", וראה מצות דין עבד עברי פרק ב', בהגה [דף פ"ב].

מסורת מעניינת נמסרה לנו בשם אדמו"ר ר' יוסף-יצחק ז"ל מליובאוויטש: "נוסח הניגונים הקבועים אצלנו — הנקראים סקארבאווע — סידורים המהר"ל מפראג. כוננו היתה עת צרה לישראל, וביקש המהר"ל שיגלו לו מן השמים ניגונים לתפילה, אשר בזה יוכלו ישראל לעורר רחמים עליונים, ואז סידר את הניגונים האלה. הוד כ"ק אדמו"ר הצמח צדק נ"ע אמר, שהניגונים שסידר המהר"ל הם משירי הלוויים שבמקדש, ולכן היו הצדיקים מקפידים מאד על חזנים שהיו מוסיפים ניגונים משלהם לניגונים המקובלים" (הרב שמואל זלמנוב, ספר הניגונים — ניגוני חסיד חב"ד — ברוקלין תשי"ט — עמ' נ"ה).

בראש המהדורה הנהדרת של "גבורות ד'", של המו"ל בלונדון — תשי"ד — כתבים המהדירים: "רוב ספרי מהר" ל יצאו לאור עוד בחייו — — — ועם זאת חלפו בערך מאתיים שנה עד שנתעוררו להדפסת הוצאות חדשות — — — כנראה שתלמידי הבעש"ט גילו את האור הגנוז והצפון שבספריו הקדושים, והם היו מראשי המניעים להפצת ספריו מחדש. בששים השנים האחרונות, הודות לתנועת לימוד-המוסר בישיבות הגדולות הליטאיות, התרחב חוג המתעניינים בדברי רבינו".

אכן, גם אם המשפט "כנראה שתלמידי הבעש"ט גילו את האור הגנוז" אמנם צודק במדה חלקית ומוגבלת, כאמור לעיל, הרי לעומתו המשפט האחרון רחוק מאוד מן הדיקום. ראה לדוגמא שני כרכים של "מאמרי ר' ירוחם הלוי", נאמן בית המוסר של קלם, הרועה הרחוני הדגול של ישיבת מיר, בדוק ותמצא שמוזכר שם מהר"ל מפראג רק פעמים — פעם אחת בכרך הראשון, ופעם אחת בכרך השלישי.

הנכון הוא שגם תנועת המוסר אשר בדרך הטבע הרחיבה את אפקי עיונה בספרים שהיו מקודם נחלת-יחידים, ואשר הפכה את "מסילת ישרים" לספר-לימוד קבוע (ובזכות "מסילת ישרים" זכה גם "דרך ד'" לרמח"ל ז"ל ללימוד ולעיון), וכיצא בזה עודדה לימוד קבוע ב"שערי תשובה" לרבינו יונה ז"ל — אל המהר"ל היא לא הגיעה, אותו היא לא פיענחה, אליו היא לא הפנתה את נאמני דרכה, את מתפשי נתיבותיה, אף כי ידעו כי מאור-עולם זה חיבר ספר מיוחד אשר אותו הועיד כספר-מוסר מיישר נתיבות עולמו של האדם מישראל, שהרי כך כתב המהר"ל בהקדמת ספרו "נתיבות עולם":

"והנה ראינו כי הראשונים שמו דברי-מוסר על לב בני אדם, והנהיגו לומר בכל שבת פרק במסכת אבות שהם דברי-מוסר, והרבה דברי-מוסר אשר הם בתלמוד, אשר מיסרים האדם בדרכים הטובים והישרים, ראיתי לחבר אותם ביחד. ואין כוונתנו רק לחבר המאמרים ולפרש דברי חכמים, לא זולת כלל, עד שהחיבור הזה אינו רק פירוש דברי חכמים שבא בתלמוד, כמו שפרשנו מסכת אבות, עד שאם האדם רוצה ללמוד דברי-מוסר שלמדו חכמי ישראל ימצאם יחד, ושם החיבור הזה נתיבות עולם — — — והם כולם מן דברי-מוסר".

המהדירים הנעלים של ספרי מהר"ל — אנשי לונדון רח"ל האניג ובניו — אמנם מוסיפים בדבריהם בראש הספר: "חיבה יתירה נודעת לספר הקדוש הנוכחי, ספר נתיבות עולם, — — — הספר הקדוש הזה חובר למען היותו דבר השווה לכל נפש, והוא כידוע ספר חנוכי לא לבד בתכנו — — — אבל גם בלשונו — — — ואף גם בסידורו הנפלא, הרגיל בו יודה שעליו להיות ספר שמושי במלא מובן המלה, שלא ימוש ולא יסור משלחן הספרים, ללמוד וללמד לשמור ולעשות".

אולם עובדא היא, שעם כל המעלות הטובות שמנו מול"ים יקרים אלו בספר קדוש זה, הרי במשך דורות לא הביאו כל אלה לידי כך "שימצא [הספר] את דרכו ונתיבותיו, אל כל בית אשר בשם בית-ישראל יכונה", ותפלתם זו גם היום עדיין כוחה יפה, אם כי כבר הגיע הספר — גם תודות למהדורתם הנאה — להרבה בתים של בני-תורה, וכבר רבים משוטטים בו להרבות דעת בדרכי ד' בכל נתיבות עולמנו.

אמנם יחידי-סגולה בתנועת המוסר, בעלי-נפש צמאי-דעת, הם הגיעו גם אל ספרי מהר"ל ושאובר מיתבונה ממעמקהם, ומוסרים כי תלמידו המובהק של הגאון ר' ישראל סלנטר ז"ל, רבי שמחה זיסל מקעלם ז"ל, עסק בספרי מהר"ל ואף הדריך את מעולי-דבקיו לעיין בהם.

וכך מצאנו שאחד-מיוחד מגדולי תלמידי סלבודקה, מהמקושרים ל"סבא" הרה"צ מוהרנ"צ פינקל ז"ל, הלא הוא הרב ר' אברהם-אליהו קפלן ז"ל, אשר נתן דעתו הרחבה לתכנית מקיפה של עריכת פירוש לתלמוד בבלי, הנה בתוך מערכת הצעותיו המפורטות הוא גם מגיע לדיון, בצורך לבאר כמה וכמה דברים סתומים בדברי האגדה שבתלמוד, והוא מפנה אותנו אל ספרי מהר"ל, כמקור נאמן לבאורים נחוצים אלו. לפני שהוא מביא דוגמא מסוימת, הוא מקדים ואומר: "אולם עלינו לפרסם כאן דברי מהר"ל מפראג ז"ל, שבאחד מספריו שאינם מצויים ביד כל אדם כתב, — — — והוא ז"ל הולך ומבאר שם לפני המעיין את הנושא המסוים, לא בדרך רמזים וסודות, כי לא זה דרכו, רק בדרך תכונות עילאות".

וכאן הרב ר' אברהם-אליהו קפלן ז"ל מוסיף ונותן לנו הערכה נפלאה על דרכו של מהר"ל, בשורות תמציתיות שרק הוגה-משורר כמוהו מסוגל היה להביען בצורה כל כך מרוממת:

"כל הרגיל בספרי מהר"ל מפראג ז"ל, יודע להעריך ערך רם ונשא, את ברקי רעינו הבריאי והישר, הנוקב ויורד עד תהום ההכרה, מהפך על פיהן טעויות מקובלות, אף מערער הנחות קדומות שנשרשו ביד ההרגל, ונוטע אחרות תחתיהן על גדות תכונה רחבה. רק בנוגע לדיוקי-פרטים הוא נזקק לדברי-רמז ולא ביסודי-הכללות. יש בו ממדת הפשטות העליונה של קדושי-דעת ובהירי-תזון, זו המרחפת בין נגלה לנסתר, ומביאתם לידי חבור המתקבל על הלב ונשמע באזני כל אדם. הרבה יש לנו לתלמוד מכל ספריו החשובים לבאור כונת חז"ל, כי היה קרוב לדמות תבניתם ז"ל, יותר מכמה גדולים לפניו ולאחריו. רוב דבריו ז"ל באגדה ראוי להכנס בדרך הבלעה מחוכמה, אחר קצור מופלג, במחיצתו של פירוש-התלמוד הנצב על הדף, ולכל בני ישראל יהיה על ידי כך אור גדול במושבותם" (מתוך המאמר "על עריכת פירוש לתלמוד בבלי, צרכו ודרכו" — "דרכי תלמוד", חלק א', עמ' מ"ה-מ"ו).

ברם, כאמור היתה הבנה זאת והערכה כזאת נחלתם של יחידי-סגולה, ולא הגיעה כלל לרשות-הרבים של בעלי המוסר. ויש טעם יסודי לדבר: תנועת המוסר פנתה אל הפרט, כל כולה נתונה להתעמקות האדם-הפרט בתוך עצמו, בכירור מדותיו ובחיקונו, ואין שעתה פנויה לענינו של הכלל. ואילו תורתו של המהר"ל תורת הכלל היא, וגם כשהוא עוסק בבעיות הפרט מובלעות הן בתוך ראייתו הכללית. לא רק "תפארת ישראל" ו"נצה ישראל" [וכן "גדולת ישראל" שלא זכינו לאורו], שמם מעיד עליהם שעניינם הוא כלל ישראל, אלא שגם אותו ספר-המוסר שלו "נתיבות עולם" — שנכתב במיוחד לצרכי ההדרכה המוסרית הפרטית, אף הוא בסופו של דבר עוסק יותר בחיי-עולם של הפרט ופחות בחייה-שעה שלו.

היתה זו זכותו המיוחדת של רמח"ל ז"ל שעשה מאמץ על-אנושי, ומרומי "אדיר במרום", ממרחבי "פתחי חכמה", ירד "למטה מעשרה", הגיע עד מורדות נתיבות

עולמנו המלאות מהמורות ומעקשים, עקומות ועקלקלות, ומן העקוב חתר למישור, ובין הרכסים והבקעות טרח רבות וסלל מסילה לישירים בליבותם, המתחפשים-הרוצים ללכת בדרך סלולה.

וגם אם בסופו של דבר רמח"ל גם הוא חוזר ועולה "וראשו מגיע השמימה", למידת הקדושה — "שיהיה האדם נבדל ונעתק מן החומריות לגמרי, ומתדבק תמיד בכל עת ובכל שעה לאלוקיו" (פרק כ"ו), הרי למדה זו הוא מגיע רק אחרי ש"סולמו מוצב ארצה", ולא פעם שקוע הוא בבוץ עמוק. למסלת היושר הוא מביא אותנו אחרי מעבר אטייסיסדי, דרך כל עוותי עולמנו, ובפרק המוקדש ל"פרטי מידת הנקיות" (פרק י"א), אין הוא מהסס כלל ללכלך ידיו "בשפיר ושליא", הוא חודר לכל הפינות הלא-נקיות שבמדות השונות, שהאדם נתקל בהם יום-יום, כשהוא שקוע בחומריות שלו.³

לא כן המהר"ל מפראג ז"ל — הוא נשאר בגבהי-מרומיו. הוא מתהלך לפני ד' בנתיבות-עולמו הוא, עולם נעלה ונשגב, עולם "השכל הנבדל".⁴ ספרו הגדול "נתיבות עולם" שכספר-מוסר הוא מונה ל"ב נתיבות, פותח בנתיב נוסף שהוא מוקדם לכולם והוא — "נתיב התורה", וכל כך למה? "שהתורה היא סדר האדם — וכמו שהתורה היא סדר האדם כך היא גם סדר העולם, עד שהתורה היא סדר הכל", וח"י פרקים מוקדשים לנתיב-נצח זה. וממשיך המהר"ל בנתיבותיו הנעלות, עד שהוא מגיע לנתיב האחרון הוא "נתיב הארץ". ונא לשים לב: אע"פ שהוא מסיים את הפרק במאמר "אם אין דרך ארץ — אין תורה" (אבות פרק ג'), ומוסיף מיד: "ומזה נלמד כי דרך-ארץ הוא יסוד לתורה", הרי ללימוד חשוב זה מוקדש בסך הכל רק פרק אחד. כנראה סבור היה גדול רם ונישא זה, כי אחרי "שאבות העולם והנביאים נהגו בדרך-ארץ, על אחת כמה וכמה שאר כל אדם" (שם), וכיון שמעשי-אבות מפורשים הם ואורחות-הנביאים כתובים הם — אין צורך להאריך בביאורם ובנתיבותם, אלא זיל גמור! קום ועשה!.

ד.

בעולמה של תנועת המוסר חלה ה"תגלית" רק בשלושים השנים האחרונות, וזכות הגילוי הראשון שמורה כולה להרב המרחיב-המעמיק רבי אליהו-אליעזר דסלר ז"ל.

(3) "משה רבינו ע"ה, כשהיה עסוק להורות עם ד' הדרך הישר, היתה עיקר פעולתו גבוהה מהמדרגה המונית. — — — אבל צריך גם להיות רגיל בין ההמון — — — להורות להם נועם התורה גם בתהלוכות העולם-הזה, ולזה |נשלח| אהרן שהיה מצוי מאד בין הבריות" (עולת ראיה, ח"ב, עמ' י"ח).

(4) בהסכמת הגאון ר' יוסף שאול נטנון ז"ל בראש חידושי "גור אריה" (לבוב, תרכ"ג) נאמר: "כבוד זקני רבן של ישראל, מרנא ורבנא מו"ה יהודה ליואי הנקרא בשמו הקדוש מהר"ל מפראג ז"ל — — — אשר היה מפורסם לבעל רות-הקודש, כאשר העד העיד בנו, הגאון הקדוש מו"ה נפתלי הכהן ז"ל בשו"ת זקני הגאון חכם צבי סי' ע"ו".
"ומאומת אצלנו כי כל ספרי הקודש של רבינו המהר"ל, כולם דברי-אלקים-חיים ונכתבו בהופעת רוח ממרום" (הגרי"מ חרל"פ ז"ל, "מי מרום" מסביב לשמונה פרקים להרמב"ם, פרק ח' אות י"ח).

בשיחותיו רחבות-ההיקף שבעל-פה ובתורתו שבכתב — כרכי ספריו "מכתב מאלהיו" — מופיעים ציטוטי המהר"ל ויסודותיו העיוניים במלוא הדרם, בפירוש מבהיר-מבליט הזורע אור על לשונו המיוחדת של "הארי שבחכמי פראג".

זכה הרב דסלר ז"ל, שתלמידיו שבאנגליא, בני-לונדון, הם שהתעוררו להתחיל בחיפוש אחרי כתבי-היד של המהר"ל, שלפי השעה גנוזים בספריות הגדולות, ואמנם מצאו את האוצרות באוקספורד, אוצרות אשר 350 שנה חיכו-ציפו לגואלם.

וראה זה פלא: באותן שנים עצמן שתלמידי הרב דסלר ז"ל נחלצו וחיפשו את אורו הגנוז של המהר"ל בספריות שבאנגליא, על מנת לפרמו ברבים, והרב דסלר עלה לארץ ו"גילה" אותו בשיחותיו בישיבת פוניבז' בבני-ברק, התחיל להאיר אור חדש על תורת המהר"ל בארה"ב, אור בהיר וזורח שתחילתו בברוקלין והמשכו בירושלים.

ראשי-ישיבה צעיר-רום — הרב ר' יצחק הוטנר ז"ל — אשר רב כחו בשעוריי-הלכה ערוכים ובנויים, התחיל להשמיע גם מאמרי-עיון בהלכות-דעות, בשרשי-אמונה ובענפי-תבונה, והוא תומך יסודותיו במשנתו המקורית של המהר"ל מפראג. וגם אם לא תמיד במהר"ל הוא פותח, ודבריו מובאים רק בהמשך המאמר, דומה שבריקמת-המחשבה היה דוקא רעיונו של המהר"ל נקודת-המוצא, וממנו הושתת המאמר, אלא שעיצוב תבניתו האדריכלית היא שחייבת בדרי-פתיחה אחרים, מאמרי חז"ל נוספים וכו'. וכיוצא בזה בדברי-ההמשך המתרחבים וכן בדברי-הסיום שבדרך הטבע הם מסתעפים ועולים מתוך ההסתעפות המורחבת.

אכן, זכות גדולה נתגלגלה להר"י הוטנר ז"ל, שגילוי המהר"ל שעל ידו מרהיב ומרחיב את הדעת. כל מקום שהר"י מזכיר את המהר"ל עשה אנזן כאפרכסת ושיס-לב כיצד הוא מנתח-מסביר-מבאר את דבריו, עד שהם נהירים ומוזהרים "כנתינתם מסיני". וגם אם הקדמנו ואמרנו כי בחוגי המוסר גילה הרא"א דסלר ז"ל את אורו של המהר"ל, ניתן לומר כי גדול הגילוי שעל ידי הר"י הוטנר ז"ל מהגילוי שע"י הרב דסלר ז"ל. כי אם אצל הרב דסלר ז"ל דברי המהר"ל משמשים כאבני-בנין, כנדבכים במערכות עיוניו הדקים-המקיפים, הרי אצל הר"י הם משמשים כאבני-פינה, כאבני-יסוד, כאשר תחזינה עיני המעיין בכרכי ספרו "פחד יצחק".

צא וראה, כיצד הר"י מפתח רעיון של המהר"ל: מגלה הוא את ההגיון הפנימי שלו, ובונה מתוכו ועל גביו בנין מפואר של "מאמר", שהוא שיעור-עיון במחשבה, שיעור אנליטי במתכונת ישיבות-ליטא, הכובש את השכל בתכנון האדריכלי הפנימי שלו, בביצוע הסגנוני-החזותי הנאה-המבריק. בניסוחיו המהוקצעים והמלוטשים — במהר"ל הוא פותח ובו הוא מסיים, סיום חגיגי שמתבקש בו "הדרך עלך"!

ה.

אם אצל רבים מבני דורנו חניכי ישיבות-ליטא הגיעה תורה זו, תורת-פראג — יותר נכון תורת-א"י שנתגלתה בפראג — דרך לונדון ובני-ברק (ישיבת פוניבז', בה הרצה הגרא"א דסלר ז"ל את שיעוריו-שיחותיו), הרי אל ר' יצחק הוטנר ז"ל היא הגיעה לא משם. ר' יצחק קיבל אותה בירושלים, בשבילו היתה זו "דבר ד' מירושלים". כה אמר רבי יצחק: "הרב [מרן הגרא"ה קוק זצ"ל] הוא שפתח לפני את מהר"ל מפראג!" לכאורה: פתיחה זו איני יודע מה היא? וכי שערי-מהר"ל נעולים היו? והלא תורתו

מונחת היא לא בקרן-זוית, וכל הרוצה ללמוד יבוא וילמד? אכן כאמור וכמוסבר לעיל, למרות גילויים נשאר ספרי מהר"ל גנוזים "בגנוזא דמלכא". סגנונו הפילוסופי, תכנו הקבלי ועומקו הרעיוני, לא הקלו על המנסים לבוא שעריו, ולא עוד אלא דומה היה שנתיבות-עולמו דבר אין להם עם עולמנו, על בעיותיו ולבטיו. וגם אם הדברים נכללים בלי ספק ב"יינה של תורה", אין הם אלא בבחי' יין ישן שדעת זקנים נוחה הימנו. אולם בחנותו-של-בשם, באוצר-הגותו העשיר של הרב ומרחבי-דיעותיו, קבלו דברי המהר"ל פנים חדשות. רעיונותיו שנראו כעתיקים וכשייכים לעולם-מחשבה אחר, קבלו בפי הרב רעננות ופריחה, וכאילו היום ניתנו-תחדשו, וכת בהם ורוח בהם להפיח עצמה בכך-דורנו, לזרוע "אור חדש" על עיוניו, לברר ספקותיו, להשיב לשאלותיו, ולסלול לפניו "נתיבות עולם", עולם מלא תוכן וצורה.

מי שיודע כיצד היה הרב "בחכמה פותח שערים" — שערי זוהר דעת — יודע שלא היתה זו פתיחה כלשהי, פיתחא ועירא, אלא כשמצא הרב את מי שראוי הוא להכניסו באולמי מערכות מחשבותיו, בהיכלי אורות-הקודש, פתח לפניו את השערים "כפתחו של אולם", ברוב דברים ורוב ענין, בשפע של הסברה מאירת-עינים ומרחיבת-לב.

סח לי מו"ר הגרי"מ חרל"פ זצ"ל: "כל מה שהיה הרב מלמד היה מקבל פנים חדשות, גם כשלימד קטע מ'נפש החיים', היו הדברים מאירים באור חדש, וכאילו רק עכשיו הנך עומד על עומק הדברים, והם מתגלים לפניך בגילוי מיוחד".

כיוצא בזה אמר הגרי"מ זצ"ל: "מרן הרב זצ"ל העמיק הגות בספרי מהר"ל, והאיר את דבריו באור חדש אשר מציון יאיר".⁵

זיקתו של מרן הרב זצ"ל לתורתו של מהר"ל מפראג, יש בה יחוד רב-אנפין. משחר ילדותו היו עיני הרב משוטטות בכל. הנשמה הכללית שאפה להקיף את כל התורה כולה, את כל מה שנוצר בעולמה של תורה, היא לא הסתפקה בנגלה אלא עסקה גם בנסתר. הנפש הנכספת למרחבי אפקים של מחשבה ורגש, חיפשה את מזונה באוצר הספרים של ישראל לדורותיו, ולא יצאה ידי-חובה בעיון גרידא, אלא למדה כל ספר מתחילתו ועד סופו, אם זה ספרי-מחקר ואם אלו ספרי-קבלה. כשהגיע הרב לספרי מהר"ל מפראג, מצא בהם צירוף מופלא: סגנונו מחקר ותוכו רצוף יסודות של קבלה,⁶ והדברים משובצים בתוך ביאורי מאמרי חז"ל המקבלים הארה חדשה מתוך

(5) נאמן ביתו ורוחו של הרב, הרב ר' דוד הכהן-הנויר ז"ל, אשר פעמים רבות המתיק סודי-שיח עם הרב, על מערכות שונות במחשבה הישראלית, מוסר לנו: "מרן הרב זצ"ל היה מדבר על הצורך בלימוד ספרי מהר"ל מפראג ופרסום ספריו בדורנו, ובני ישיבת "מרכז הרב" הוגים בספרי מהר"ל מפראג". (קול הנבואה, עמ' קע"ט).

אם בבחי' הרב עסקו בזה רק מעטים מבני הישיבה, הרי יפה כח הבן הרב ר' צבי-יהודה ז"ל, והוא הצליח להעמיד תוג רחב יותר ללימוד קבוע בספרי מהר"ל, וכל באי שער הישיבה — ישיבת "מרכז הרב" — מוצאים ספרי-קודש אלו סמוכים ונראים על מדפי הלימוד היומיומי ובאחרונה גם נפרסמו כמה דברי-עיון של מצוייני הישיבה ותפארת המהר"ל נסוכה על נתיבות עולם מחשבתם.

(6) "מהר"ל מפראג ז"ל גם הוא על המקובלים יחשב, אעפ"י שסגנונו שונה מרוב בני גילוי" (אגרות הראי"ה, ח"ב, עמ' צ"א), והרב נאמן בית-הגר"א מבית-אבא וסופג חסידות-חב"ד מבית-סבא, הגיע לידי מסקנא שהמהר"ל הוא אבי שתי השיטות גם יחד (כך מסר מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל בשם הרב).

עומק מיוחד. ספרים אלו כבשו אותו, לקחו לבו שבי, עד שהפכו להיות לחס-חוקו. רושמי תולדותיו מציינים: "ספרי מהר"ל מפראג לא משו מעל שולחנו".

הרב לא רק שגילה את מהר"ל מפראג לעצמו, לא רק ששילב אותו בין יתר מערכות המחשבה הישראלית, אלא שהוא הפך אצלו לאבן-פינה לכל השקפת עולמו. תפיסת הגלות והגאולה של "הכוזרי" קבלה כאן פנים חדשות, בחירת עם ישראל ובחירת ארץ-ישראל, שהם עיקר אצל ר' יהודה הלוי, נתבארו ונתפרשו כאן במדמים חדשים בעלי אפקים רחבים ביותר.

במדורו של הבן-יחיד של הרב, המקשיב-הנאמן לדברי-תורתו ולהגיגי-נשמתו, הרב ר' צבי-יהודה ז"ל, שנינו לא פעם על שלשת עמודי היחוד של תורת כנסת-ישראל וארץ-ישראל — ר' יהודה הלוי, מהר"ל מפראג ומרן הרב זצ"ל, שכל אחד מהם גילה את הדברים בגילוי מיוחד.

וביאור דבריו הוא: שריה"ל הבליתי והדגיש את בחירת עם ישראל — "סגולה ולב" — ויחודה של ארץ-ישראל, ארץ הבחירה, אדמת הנבואה; מהר"ל הרהיב את הדברים, ביסס אותם בדברי חז"ל ושילב אותם במהלך-הדורות ובהארט-המאורעות; ומרן הרב זצ"ל העניק ליחודים אלו סגנון חדיש, עוז של ביטוי הפורץ באון, הכובש את הלבבות ברעננותו, באיתנותו, בהוד-החזון ובתום-האמונה.⁷

במשנתו של מרן הרב זצ"ל קבלו הדברים מקשה אחת, ובראש דברי-העיון שלו המעמיקים את התוכן של שבת הארץ — של קדושת שנת השמיטה — הוא משלב את קדושת העם האחד — עם ד' — עם קדושת הארץ — נחלת ד' — כשהן תואמות יחדו, משפיעות זו על זו, משלימות זו את זו, עולות ומתעלות.

וכך הוא כותב בהקדמת ספרו "שבת הארץ": "סגולת הארץ וסגולת האומה מתאימות יחד — נשמת האומה והארץ יחדו פועלות — העם פועל בכחו הנפשי על הארץ והארץ פועלת על העם" (עמ' ח).

וב"עולת ראייתו" מוסיף הרב ומסביר כי "את קדושתה של ארץ ישראל

(7) ופעם שאלו את הרצ"י ז"ל: מדוע אין הרב מצטט בדבריו ובספריו את המהר"ל? וחשובתו היתה: "הלא כל דבריו הם מהר"ל!"

המעייין בביאורו של הרב ל"עין יעקב" "עין אי"ה" יווכח מיד באיזו מידה סיגל הרב לעצמו את סגנון המהר"ל וגישתו לביאור מאמרי חז"ל, ובהקדמת הספר 'מדבר שור' — והוא קובץ דרשותיו של הרב — מזכיר הרב בפירוש את המהר"ל כדוגמא של "עומק הגיון" בדברי רבותינו הקדמונים, וכשם שהיו הדברים כפי כתבו כך היו גם ברוח-פיו וחי-שפתיו, ואכן כשעלה הרב בפעם הראשונה ירושלימה ונתכבד בדרשה ב"חורבת ר' יהודה החסיד" — דרשה שנמשכה זמן נכבד ביותר, כשהקהל הירושלמי ת"ח וזקני-תורה מקשיב רב-קשב לדברי חתנו של האדרי"ת, אשר זה עתה עלה על כסא הרבנות של יפו, יצאו נבוני-דבר מוקסמים מן העומק ומן ההיקף, וכמה מהם הגדירו קצרות: — "מהר"ל מפראג של זמננו!" ("חיי הראי"ה", עמ' צ"ה)

ידוע לנו כי בשחר ילדותו, היה זה הגאון ר' ראובן הלוי ז"ל, שהדריך אותו בדרך הלימוד של בירור שיטות הראשונים להלכה, והקשר הקרוב שלו אחר כך עם הגאון הנצי"ב ז"ל בוואלאז'ין, חיזק את דרכו זאת (ומהאי טעמא העריך הרב מאד את הגאון ר' דוד פרידמן ז"ל מקארלין וראה בו בית-אב להלכה).

ועם זאת ברור שתוכחה-ומחאתו הנמרצת של המהר"ל נגד עיוות דרכי הלימוד וכן אישיותו הרב-צדדית, תרמו גם הם להכוונת דרך לימודו, החל ממקרא ומשנה, שהיו לו בהם שיעורים קבועים עד זקנה ושיבה, וגמור בכל חלקי התורה בנגלה ובנסתר גם יחד.

בסגולותיה הפנימיות, התאים השם יתברך עם הטבע הרוחני של האומה", ולא רק ש"ארץ ישראל מתאימה לכנסת ישראל בכללותה", אלא שהיא גם תואמת "לכל יחיד ויחיד מישראל, לכל הדורות ולכל הזמנים" (ח"א, עמ' ר"ג).

ובכתב־יְקֻדְשׁוֹ מִצְאֵנוּ עוֹד דְּבַר־הַעֲמֵקָה בְּסוּד אַחַדוֹת מִיּוֹחַדָּת זו: "הַאֲחַדוֹת הַזֹּאת, שְׁבִין הַיְחִידִים לְהַכְלִל, וּבִין הַרוּחַ שֶׁל הָאוֹמָה לְטִבְעֵי הָאָרֶץ, הוּא דָבָר מִיּוֹחַד לְתַכּוֹנָתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שְׁנוּצְרוּ בְּצוּרָה כֹּזֶת שֶׁהַרוּחַ הָאֱלֹקִי וְהַלְאוֹמִי, הַמוֹסְרִי וְהָאֲמוֹנִי, וְאִפִּילוּ הַטִּבְעִי הַפְּרָטִי, שֶׁל כָּל יְחִיד, וְתַכּוֹנַת הָאָרֶץ מְרָאשִׁית כּוֹנְנוֹתָהּ, הַכֵּל הוּא חֲטִיבָה אַחַת שֶׁלֹּא יִתְפַּרְדּוּ לְעַד, וְאִם יִתְרַחֲקוּ הַחֲלָקִים הַלְלוּ וַיִּפְרְדּוּ זֶה מִזֶּה, הִיחֵי פִירוּד שֶׁל שְׁעָה, אֲבָל מוֹנֵחַ בְּכָל אֶחָד מֵהֶם כַּח מוֹשֶׁךְ, הַמַּחְבְּרֵי אֶל הַכֵּל וְסוֹף שִׁישׁוּב הַכֵּל לְאִיתָן הַמַּעֲרָכָה הַמּוֹרְכָבָה, הַרְכַּבָה תּוֹאמִית, הַמְצוּמְדָת מְכַל אֵלֶּה יְחַד, בְּאֹפֶן אַחַדוֹתֵי הַפּוֹעֵל וּמִתְפַּעֵל" (כח"י).

וגדולה מזו אמר פעם מרן הרב זצ"ל, כי המחלוקות הקיימות בארץ־ישראל והקטיגוריא בין תלמידי־החכמים, סיבתם הפנימית היא אי־השלמות של קדושת הארץ. והיינו, כיון שקיים קשר עמוק בין העם עמ"ד לבין הארץ, נחלת־ד', הנה כל זמן שישנם חלקים באדמת א"י שזרים שולטים עליהם, והם מופקעים מקדושת המצוות, ובוה הם נפרדים ופוגמים בשלמות הקדושה, פגם זה פוגע גם באחדותו של עם ישראל, ובוה נעוץ יסוד המחלוקות והפירוּדים. ולכן — אמר הרב — מצוה להתחזק בגאולת אדמת א"י, וכאשר נזכה לגאולת הארץ בשלמותה יפסקו הפירוּדים, שלמות הארץ תביא לאחדות האומה.

1.

תורת־כלל־ישראל של מהר"ל מפראג,⁸ היא בניסוחו של הרב תורת־ארץ־ישראל, וכל המעלות הטובות ששנה לנו המהר"ל ביחודה של כנסת־ישראל, מקבלות פנים של רענונות ושל נועם כשהן צומחות ועולות מתוך ארץ־ישראל, מתוך קדושתה ומתוך תורתה:

"תורת־חוץ־לארץ אינה מכרת רק לדאוג בעד הנפש הפרטית, בעד השלמתה הרוחנית והחמרתית, הזמנית והנצחית, לא כן היא תורת־ארץ־ישראל — היא דואגת בעד הכלל, בעד האומה, בעד נשמתה ורוחה, בעד גופה ונפשה, בעד ההוה של כולה ובעד העתיד של כולה, ובעד הרושם החי של העבר של כולה כאחד. הפרטים כולם הם מתכנסים בקרבה ומתעלים בעליוה.

זהו כלל החידוש הפנימי, העמוק והמרהיב של תורת־ארץ־ישראל, שהיא מכשרת את כל הדעות והרעיונות הפרטיים, שהם הולכים דלולים ופזורים באויר־ארץ־העמים, שיעשו כולם אגודה אחת ושילבשו מגמה כללית, מיוחסת לחיי האומה כולה מצד השפעתה של ארץ־ישראל" ("משנת הרב" עמ' ב).

הרב מבחין הבחנה ברורה בין "הרות הכללי [הקדוש של תורה לשמה] השופע

8 ראה מאמרו של הרב עזוי קלכהיים שליט"א, "כלל ישראל במשנת מהר"ל", "אדרת אמונה" עמ' 227-189, וראה "דרך חיים" מהדורת הר"ח פרדס שליט"א — ת"א חש"ה — מבוא, פרק א', "קדושת כלל ישראל".

בנועם" בארץ ישראל, לבין ניצוצי "כל פרט ופרט מן התורה" המאירים בחוץ-לארץ (אגרות הראי"ה, ח"א, עמ' קיב).

ובהמשך הדברים: "עמקה של תורה וגדולתה — — — הוא מפולג ומחולק בחוץ-לארץ, וביסורים גדולים עומדים תלמידי חכמים וצדיקים שבחו"ל המבקשים לאחד מקצועות נפרדים — — — מפני שההארה העליונה של האחדות האלקית אינה מאירה שם, ואילו בארץ ישראל חפץ אדון העולמים הנמצא בכללותה של תורה, מזוהר ומנהיר בכל מצוה והלכה, בסעיפיה וסעיפי סעיפיה" (שם, עמ' קי"ג).

גם ספרו "מוסר אביך", שעיקרו בירור מדות הנפש של הפרט וכחותיה, מסתיים בענין "השלמות הכללית הנמצאת באומה" (עמ' פ"ד), ופרק-הסיום פותח ב"חשבון הנפש" של הפרט, וגומר ב"כוחות הגדולים שנתן השי"ת לזרע-הקודש ישראל", ובצפיה "שישוב את שבותנו ויביאנו לארצנו הקדושה — — — שרק היא מוכנה בסגולותיה, שכל החמודות המפורטות שם לעיל, יצאו בה אל הפועל" (עמ' פ"ה).⁹

וכמה נאה היא הערתו-הארתו של הרב באחת משיחות-הקודש שלו ב"סעודה השלישית", מדוע לא מצינו בכל התורה כולה את התואר שירה שניתן לתורה, כי אם בפרשת וילך — "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת" (דברים ל"א, יט) — הואיל ופרשה זו נאמרה אחרי ברית-ערבות-מואב, שבה נתחדשה תורת הערבות של כלל ישראל (עי' סוטה לו, ב), וכשכל ישראל נעשים "עריבים זה לזה", והתורה מתקיימת על ידי הכלל כולו, רק אז התורה מתרוממת ומתעלה ומגיעה לדרגת שירה! ("מועדי הראי"ה", עמ' קל"ג). ["כי השירה והרינה מורה כאשר הדבר הוא בשלימות" — "נצח ישראל" פרק ס"ג, ועי' שם פרק י"ט: "כי השיר מורה על שלימות, כי על שלימות דרך לזמר ולשורר"].

ברם, הואיל ולא נכנסה תורת-הערבות לתקפה עד אחרי שעברו את הירדן ונכנסו לארץ ישראל (סנהדרין מ"ג, ב), כך גם התורה אינה עולה לדרגת שירה אלא בתוככי ארץ-ישראל, רק בא"י נכתבת התורה-השירה הזאת על לוח לבה של כנסת-ישראל. וראויים הדברים למי שאמרם: אף הרב בעלותו לארץ-ישראל העלה את תורת עמ'ד' וארץ-ד' לדרגת שירה. כתביו החל מתקופת-יפו ואילך, לא רק אוצרות-מחשבה הם אלא גם פרקי-שירה. ולא עוד אלא שאם מצד אחד העלה את הרעיונות

9) "בזמן שישראל גלו מארצם, חשכת הגלות גרמה להם לצמצם ולהקטין את ערכם, שלא יהיו מסוגלים לתקן את הפרטים על ידי המוסרים הכלליים, שכן לא היה עוד ביכולת לתקן את הכללים, מבלי לעמול על תקון הפרטים ופרטי-הפרטים. ומה יצא שמוסרי הגלות יהיו בעיקר על דבר תקון הפרטים; וזה אשר הביא לידי שכחת הכללים בצורתם האמתית, ונתדלדלו המוחות, עד שגם הכללים נחשבו לפרטים, ולא היו מוכירים את הכלל כי אם בתור פרט מן הפרטים.

אולם בשעת צמיחת הישועה, ישוב העולם לאיתנו ולא יוכלו לדבר על הפרטים לבדם, ואז תגבר ההשתוקקות למוסר הכללים. — — —

ואם יבואו אז אנשי קצרי-דעת, וידמו לקרב קץ הגאולה על ידי המוסרים לחיקון הפרטים לבד, ולא ידעו לדבר רמות גם על דבר תקון הכללים, הרי הם בבחינת "תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה", — — — שכן האור הגנוז מתגלה יותר על ידי וריחת הכללים" (הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, "ממעני הישועה", עמ' כה-כו).

לעולם-האצילות, לשגב של פיוט עשיר-הביטוי, הרי מצד שני הוריד אותם לעולם-
העשייה, והפך אותם לתורת-מעשה ועבודת יום-יום, ביחסי הפרט על סבלותיו ובעיות
הכלל על תהפוכותיו.

ז.

באותה שיחת-קודש המשיך הרב והזכיר דברי הזוהר "ישראל סתים וגליא", והסביר
שגם מהלך האחדות הישראלית אף הוא היה קודם בבחי' סתים ורק אחר כך בבחי'
גליא:

במעמד-הר-סיני נתגלה הפרט הישראלי "היתה השכינה חוזרת על כל אחד
ואחד" — ואילו הכלל היה בהעלם ובהסתר, ואילו בערבות-מואב, שם כבר נתגלה
הכלל הישראלי — "אתם נצבים היום כולכם" [עיין ב"כלי יקר" ו"אור החיים"]
שם נכנסו כולם בכרית-הערבות — "כל ישראל ערבים זה בזה" (סנהדרין כ"ו, ב;
שבועות ל"ט, א).

והוסיף הרב והסביר: דור ברית-סיני לא זכה להכנס לארץ-ישראל, לפיכך נשאר
כח האחדות הכללית שבו נעלם ונסתר, ואילו דור ברית-ערבות-מואב זכה להכנס
לארץ-ישראל, ולכן זכה שתתגלה בו האחדות הכללית. שכן כאמור לעיל, נכנסה
ברית-הערבות לתקפה רק משעברו ישראל את הירדן (סנהדרין מ"ג, ב), ורק אז הגיעה
הכלליות הישראלית לשלמותה, כי ארץ-ישראל היא המאחדת. וזה מפורש בזוהר
הקדוש: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ — ודאי בארץ אינון גוי אחד, עמה
אקרון אחד, ולא — אינון בלחודייהו" (ויקרא, דף צ"ג, ב).

הבתנה זו שבין הסתים של מעמד-הר-סיני לבין הגליא של הכניסה לארץ-ישראל,
אף היא עולה מתוך משנתו של המהר"ל, שכן הוא קובע שאמנם תחילת אחדותה של
כנסת ישראל קשורה בהכנה הפנימית לקראת מתן-תורה:

"והוא שכתוב 'ויחן ישראל' בלשון יחיד, שאי אפשר לישראל לקבל התורה שהיא
אחת, רק כאשר הם גם כן אחד לגמרי, כי כל דבר אחדות לא יאות כי אם לאשר גם
הוא אחד — — — וכבר יתיישב בזה גם כן מה שכתוב 'ומשה עלה אל האלקים',
כי כאשר הם באגודה אחת, כאשר נכתב עליו 'ויחן ישראל' אזי גם מושלם בקרבם,
כמשה שהיה מלך להם, מתעלה על ידי כך עד 'אל האלקים'. מה שאין כן כאשר הם
נפרדים ומחולקים, עד שאין שם עם-אחד עליהם, ואינם רק יחידים כל אחד
לעצמו, איך יתעלה אשר הוא מלך עליהם על ידיהם? על מי יתעלה? אם עם אין כאן
— מלך אין כאן, כי אין מלך בלא עם. וגדולה מזה אמרו על ד' יתברך כביכול
במדרש: 'הבונה בשמים מעליותיו, ואגודתו על ארץ יסדה' (עמוס ט, ו) — אימתי
נקרא שהקב"ה מתעלה על השמים, בזמן שישראל הם באגודה אחת למטה". (דרוש
על התורה, דרשות מהר"ל מפראג, מהדורת ירושלים תשכ"ח, עמ' ל"ז).

ותור המהר"ל על יסוד ושורש זה וכתב: "ואי אפשר שיהיה החיבור עם השם
יתברך שהוא אחד, רק כאשר ישראל הם עם אחד — — — שהשי"ת מתעלה
כאשר ישראל הם באגודה אחת — — — להיות כלל אחד — — — שהכלל
הוא יותר מרומם מן הפרט — — — וכאשר ישראל באגודה אחת, שדבר זה

התעלות להם, אז השי"ת אשר הוא מלכם, גם כן מתרומם עליהם" (סוף הדרוש לשבה"ג).

ברם, מוסיף המהר"ל ומלמדנו במקום אחר, שאותו "אחד לגמרי" של "עם אחד", שאליו הגיעו במעמד-הרסיני, אינו אלא מבחי' אחדות הנשמות, וזו עדיין לא חתמה את מלוא התכנסותה של כנסת-ישראל, כי אם אמנם מבחי' הנשמה הישראלית, הרי קבלת עול-מלכות-שמים בהכרזה החגיגית "נעשה ונשמע", קבלת התורה והדבקות בד', מאחדים את האומה והיא הופכת לאחדות אחת, לעם-ד', היא הופכת לכנסת אחת, כנסת-ישראל, אולם לעומתה הגוף הישראלי עודנו זקוק גם למשהו ממשי מאחד-מלכד, וזוהי ארץ-ישראל, וזו הסיבה שבגללה לא נעשו "ישראל ערבים זה בזה" במעשי-המצוות עד שעברו את הירדן (סנהדרין מ"ג, א), עד שנכנסו ממש לארץ: "ולא נעשו ישראל מחוברים להיות עם אחד לגמרי, עד שבאו לארץ והיו ביחד בארץ, והי' להם מקום אחד והוא ארץ-ישראל", כי "מצד הגוף יש לישראל אחדות גמור, מצד שיש להם ארץ אחת לגמרי שנקראת ארץ-ישראל, והגוף משכנו בארץ, ולכך הם עם אחד לגמרי" (נתיבות עולם, נתיב הצדקה, פרק ו').¹⁰

וגדולה מזו: הואיל ובסופו של דבר, הגוף הוא הבסיס לנשמה, משמיע לנו מהר"ל בהמשך הדברים, כי זכות קבלת הארץ הקדושה היא שעמדה להם לישראל לקבל את התורה, בחי' סוף מעשה הגוף במחשבה תחילה של הנשמה, וזכו ישראל למעלת התורה "מצד זכות א", כי שם ראוי להיות התורה, כי אורא דא"י מחכים, — — — כי בשביל הארץ — שהיא נבדלת בקדושה מכל הארצות — זוכים ישראל אל דברים אלו, והיינו המילה [שסילוק הערלה היא קדושה], והתורה [שהיא קדושה והיא הסרת הגשמי לגמרי], ועל ידם ישראל נבדלים אלקיים לגמרי — —

10) מכוחה של ברית-הערבות השלמה ותוקף חובתו של כל יחיד ויחיד כלפי הכלל כולו, וזכה כל פרט להכלל ברוממותו של הכלל, וזכה להתחם בחותם עמ'ד' — "עמך ישראל" עמ'ה סגולה.

"החיים על פי ערך האלקיות שבהם — ואתם הדבקים בד' אלקיכם" — אינם מתגלים ליחיד [מישראל], אלא באותה מדה שהוא מתאמץ להיות נשאף בכל הווייתו בתוכיותה של כללות האומה — "חיים כלכם היום" — להיות מוזהר מוזהר נשמתה העליונה של האומה, החיה וקיימת בהכרת היקר האלקי של החיים" (הקדמה ל"שבת הארץ").

ובספרו "מדבר שור" שעודנו בכתב-יד, כותב הרב: "עיקר תיקון האחדות יהיה לעתיד לבוא, אבל מכל מקום כשהאדם מתאמץ במחשבתו וברצונו להיות טפל אל הכלל, הוא יותר בטוח בענין התיקון שלו" (הדרוש התשיעי).

"וזה סוד ישראל שהוא גוי אחד, מפני היותם נכללים בקשר היחוד, המקשר ומיחד כל המדרגות עם הקב"ה" (רמח"ל ז"ל "אדיר במרום" עמ' י).

"דבר אל כל עדת בני ישראל וגו' קדושים תהיו" — פירשי' "מלמד שנאמרה פרשה זו בהקלה", דעיקר הקדושה על ידי שמכניס אדם עצמו בכלל-ישראל, כי הקדושה שורה בכנסת ישראל שהיא הכנסיה והתאספות כל החיות להשם יתברך, ועל ידי הביטול להכלל יכולים להתקדש" ("שפת אמת", ריש פרשת קדושים).

"אשרי איש שחושב עצמו כשריים לגבי כנסת-ישראל כולה, שהיא נחלת-ד' [עי' ראש-השנה יו, א] שכל מחשבות לבבו, הגיונותיו, חפצו ושאיפתו, אמונתו ורעיונו, אינם כי אם חשק טמיר אחד להכלל כולו באוצר חיים זה — "להתמסד עם קן דיליה — דא כנסת ישראל" [הקדמת תקוני-והר]" ("אורות התחיה", עמ' ע"ו).

— והכל מצד זכות ארץ-ישראל, כי שם ראוי להיות התורה, כי אורא דא"י מחכים, ולכך אמר [ברכות מ"ח, ב] שצריך להזכיר ברכת הארץ ברית ותורה" (שם, נתיב העבודה, פרק י"ח).¹¹

ח.

ועל דבריו של מהר"ל — בנתיב הצדקה פרק ו' — עמד אדמו"ר הגאון ר' אברהם מסוכטשוב ז"ל, והרחיב והסביר בלשון-קדשו, כי מה שבינתיים גלינו מארצנו, זה כבר אינו מבטל את הערבות ואת האחדות: "והטעם ברור, דאף שגלו — מכל מקום מקומם של ישראל בא"י, וכשאנחנו בארץ אחרת נחשבנו גולים, כי אין כאן מקומו, רק מקומו בא"י ומצוה לדור בא"י, כל כן עדיין חשוב כאילו כולנו בא"י, אף שאין אנו בפועל בארץ-ישראל — מכל מקום זה מקומו! (שו"ת "אבני נזר", חיו"ד, ח"א, סי' קכ"ו).

אכן, גם אם מאד נאמנו דברי אדמו"ר הגאון ב"אבני נזר", כי לאחר שנכנסו ישראל לארץ נכנסה הערבות לתקפה, ובזה הושלמה האחדות המיוחדת של כנסת ישראל, ושוב לא פקעה גם כשגלו ישראל מארצם, והיא שרירה וקיימת. הרי עם זאת אין להתעלם מן המצב המציאותי, שבמצב הגלות והפיזור נפגמה הערבות ותש כוחה של האחדות, וכפשטות לשונו של הזוהר (ויקרא דף צ"ג, ב) שהובא לעיל, והיינו שגם אם מבחינת הסתים לא נשתנה דבר, ולהלכה האחדות במקומה עומדת, הרי לעומת זאת בעלמא דאתגליא, נתרופפו חשוקי האחדות והן זקוקות לחיזוק מכוחה הממשי של ארץ-ישראל.

ועל פי זה מחוורים הדברים שהגיעו אלינו במסורת של מעתיקי-השמועה מביט מדרשו של הגר"א מוויילנא ז"ל, ושמורים היו בפי ותיקי הישוב בתוככי ירושלים כתורה-שבעל-פה. שכן כותב איש-ירושלים מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, בקונטרס

11) "וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור (ויקרא כ"ו, מד) — — — שיש זכירה לארץ כמו שיש זכירה לאבות — — — כי מעלת האבות דוקא מצד הארץ, כי אם לא היתה הארץ לא הגיעו האבות אל הקדושה העליונה, ולכן הארץ מגדלתן [ויקרא רבה פרק ל"ו]. ומה תדע כי הארץ שייכת לאבות והאבות אל הארץ ביותר, ולפיכך כאשר מזכיר זכות שלושת אבות מזכיר גם כן עמהם את הארץ, שהם ענין אחד", ("דרך חיים" פרק ה', משנה ט', ד"ה גלות בא לעולם וכו').

"כשנתן הקב"ה הארץ הקדושה לישראל, בודאי מפני שהם ראויים לה, וכן לכל אומה ואומה נתן ארץ כפי מה שהם. וכל דבר יש לו מקום לפי טבעו ומעלתו, ולכן לפי מעלת ישראל שיש להם מעלה נבדלת, קדושה, יש להם ארץ קדושה" (גבורות ד', פרק ח').

"וראוי לאומה הזאת, שהיא עיקר בעולם, שיהיה מקום ישיבתם בארץ שהיא עיקר העולם, כי ארץ ישראל היא ארץ קדושה ראויה לעם קדוש" (נצח ישראל, פרק נ"ו).

"כי ארץ-ישראל היא הארץ הקדושה, אשר הארץ הזאת היא נבדלת, יש בה השכל יותר משאר ארצות. ואם לא כן שהיה לארץ-ישראל מעלה זאת, לא היה אורא דארץ ישראל מחכים ביותר, ולא היתה הנבואה דוקא בא"י" (הקדמה ל"דרך חיים").

"ירושלים הוא מקום מקודש — — — ומפני כי ישראל ראויים אל ירושלים, המקום שהוא קדוש, אלקי, וראויים ישראל להביאם אל ירושלים מקום הקודש, ולכן כאשר הגיעו לים [סוף] נדחה ונקרע לפניהם" (גבורות ד', פרק מ', ד"ה תצעק אלי וכו').

"מוסדי ארץ" — ירושלים תשי"א — על דבר עליית תלמידי הגר"א ז"ל לארץ ישראל:

"יד ד' היתה אל אליהו [הגר"א מווילנא ז"ל], להכין את עם הקודש לשיבתם לארצם — — לעשות את כל ישראל לחטיבה אחת. — — הוא הבין כי מחמת מיעוט הדביקות בארץ הקודש — — חסרה בישראל ההתאחדות" ("מועדי הראי"ה" עמ' קנ"ח), היינו שהמציאות הממשית של הפיזור בגלות חיבלה באחדותו המעשית של "גוי אחד".

ודומה שמצב הדברים המעשי, מצב הגליה של כנסת ישראל וחוסר יכולת ביטוי ממשי לזיקתה לארץ ישראל, הוא גם מסביר לנו תופעה תמוהה לכאורה בפרקי משנתו של המהר"ל.

כי הנה עם כל ההדגשים המצויים במהר"ל, והחזרות המרובות על אחדותה הייחודית של כנסת ישראל, לא מצינו כמעט שהוא חוזר על הנקודה הזאת, שאחדות זו תלויה היא גם עכשיו בזיקה הממשית לארץ ישראל. וגם אם נאמר כדעת ה"א בני נזר" שמאחר שנכנסו לארץ, נחתמה האחדות ושוב אין היא מתערערת גם בהיותם בחו"ל, מקום היה לחזור ולשנן את עיקר הרעיון, כי אכן "בארץ איננו גוי אחד".

ברם, נראה כי הואיל ומצב התנאים המדיניים ששררו בימי המהר"ל היו כאלה, שבגללם היתה עליה לארץ מן הנמנעות, הרי עם כל המקום המרכזי שא"י תופסת בהגותו של המהר"ל, אין הוא רומז על הענין שעמד עליו הגר"א ז"ל, ואינו מרים קולו ברמה וקורא לשיבת בנים לגבולם (כה בשעה שעל ההכרח לשנות ולתקן את סדרי הלימוד לא התעייף המהר"ל מלחזור ולתבוע כמה וכמה פעמים, בקול רעש גדול, אדיר וחזק).

רבינו הגדול, מדברנא דאומתיה, הנושא בלבו את תפארת ישראל, והמעודד והמחזק את בטחון נצח ישראל, לא רצה להכניס הרגשת נחיתות בלבבות, לא רצה לערער בדבריו את הרגשת אחדותם של ישראל.

ט.

לא כן נהג מרן הרב זצ"ל, שבימיו התעוררה התנועה של תחיית הארץ, והיה צורך להרים קול כשופר לקבץ נדחי ישראל לארצם, הוא לקח את רעיונות המהר"ל והפך אותם ליסוד מוסד בכתביו ובדבריו, ועליהם הוסיף את זרויו המעשיים של הגר"א מווילנא, ומכוחם אור גבורה ועמד בשער המחנה וקרא בקול: "שובו לבצרון"! בואו לארץ ישראל, עלו ורשו את הארץ.

זכה הרב להיות שליח ממרום בדור של תמורות ומבוכות, בדור של שיבת בנים לגבולם, ובהם לא מעט בנים שהתרחקו ממקור מחצבם, והוא ידע לצרף מחשבות למעשים, משנת כלל ישראל של המהר"ל לא נשארה אצלו רק בתחומי המחשבה המופשטת, אלא הפכה לכיוון הדרכה מעשי בהנהגתו הרבנית הציבורית רחבת האפקים ורבת הפעלים, היא נקבעה אצלו — כאמור לעיל — לתורת מעשה בעבודת יום-יום, מקור ברוך לפסקי הלכות בהליכות הציבור, מתוך ראייה רחבה ומקיפה של הליכות עולמו של ישראל. הוא קירב בימין צדקו כל אשר בשם ישראל יכונה, והוא הושיט יד מעודדת לכל מעשה הקשור בבנינה של ארץ ישראל.

הרב כלל לא התעלם מן הגילויים השליליים, הכרוכים בתקופת ההתעוררות של התחיה הלאומית, וכבר בצעדי הציבוריים הראשונים, בשנת תרמ"ט, שנת רבנותו הראשונה בעיירה זויםל, הוא כותב לחותנו הגאון האדר"ת ז"ל:

"אגלה אוזן הדר"ג מר שיחי", אף על גב דמהסתם לא חדת היא לו, דמסתפינא מהך דספרי פ' האזינו, ותמלא ארצו כסף וזהב וגו', והוא בסמך על הפסוק שמנת עבית וגו' (דברים ל"ב, טו), שהוא שלשה דורות שלפני ימות המשיח, ואדוני יבין מחשבתי. מכל מקום יעשה הקב"ה למען שמו ויקרב קץ ישועה, ונשגב ד' לבדו במהרה בקרוב".

מתוך דברי חז"ל אלו בספרי, מקדים אפוא הרב וכבר בחזון-רוחו רואה הוא את חומרת הבעיות העומדות להתעורר בעתיד, בשלבים שיקדמו לגאולה. ועם זאת אינו מפטיר "ייתי ולא אחמיניה", אלא מתפלל שיקרב הקב"ה את קץ-הישועה, גם אם יהיה צורך לעבור מעברים לא-קלים, שעתידיים להמשך על פני שלושה דורות.

ולא עוד אלא שהוא נחלץ ומקיים בגופו את קירוב הישועה — הוא עולה לארץ ישראל בתקופה של שפל, בימים של מצב רוחני ירוד ומצב כלכלי גרוע, והוא מתמסר בכל תוס-רוחו וחוס-נפשו לקידום כל דבר שבבנין חמרי וביסוס רוחני.

הרב גילה יכולת רבת-עוז, להתמודד עם ההתנגשות המתמדת שבין הרעיונות הנעלים לבין המציאות הנוקשה, להתגבר על הניגודים שבין החזון המרומם לבין הבעיות היומיומיות הסותרות — לכאורה — את כל ההנחות היפות. הרב גילה את היכולת המלאה לראות את המציאות בעינים הטהורות של מהר"ל מפראג ז"ל, לראות את הכלל, את כלל-ישראל, ברוב גדלו ותפארתו, ולראות את הפרט — גם כשמעשיו שליליים — על רקע הכלל: "ובצד הכלל אין חטא, כי החטא הוא בפרטים, אבל בכלל לא שייך חטא וקטרוג" (מהר"ל, "דרך חיים" פ"ב משנה ג'). הרב גילה את הגבורה להאחו בכל כחות הנפש בהנחה היסודית "כי הרבים הם כלל אחד, ואין שינוי לדבר הזה, כי השינוי הוא מצד הפרטים, אבל הכללים [במקומם] הם עומדים, ולא שייך בהם השתנות — — — כי הפרטים מקבלים שינוי ותמורה אבל הכלל הוא עומד לנצח" (שם, משנה י"ט כל המזכה את הרבים).

בסערה ציבורית גדולה, שהתחוללה באונגריא מסביב לרבנותו של רב מובהק, מצאצאי ה"חתם סופר" ז"ל, שנדרש הרב לחוות-דעתו, כתב הרב תשובה ארוכה ובין היתר מפנה הרב תשומת לבם של רבנים בארץ-הגלגל למשנתו הברורה של מהר"ל, ומעיר שלא יתכן לפסוק הלכה בבעיה ציבורית מסויימת, מבלי לשים לב לדעתו הרחבה של פוסק מובהק זה, מומחה לרבים ולהלכות-הרבים, עמוד ההוראה בהלכות כנסת-ישראל:

"חמה אני על הרבנים הללו, איך העלימו את עיניהם מכל שיטתו הקדושה של גדול העולם רבינו מהר"ל מפראג ז"ל, שכל ספריו הקדושים וביחוד ספרו 'נצח ישראל', סובב הוא על היסוד העיקרי הזה, שהוא ממש יסוד היחוד והאמונה, שאחדותם של ישראל בחירתם וקדושתם הכללית, הוא דבר שהוא למעלה מכל מעשה ומכל בחירה אנושית, ושום חטא ועון ושום דעה ושום עבודה זרה, ושום כפירה בעולם, אינה יכולה לפגום בקדושת האחדות הכללית של עם-ה', שבחירתם הקדושה היא מצד העליה השם יתברך, ולא מצדם שהם עלולים להשתנות ח"ו" ("מאמרי הראי"ה", ח"א, עמ' 59).

בספרי מהר"ל מצינו כמה הסברים ליחודה של בחירה זאת (ראה סיכום הדברים בספר "אדרת אמונה" להרב עוזי קלכהיים שליט"א — ירושלים, תשל"ז — עמ' 208–199), אולם במקום כמעט-צדדי אין המהר"ל נזקק לשום הסבר והוא קובע קצרות ואומר:

"ישראל שבחר השם יתברך בהם מכל העמים — דבר זה הוא למעלה מן השכל האנושי!" (בראש ההקדמה ל"דרך חיים").

"ד' צבאות הוא ד' אלקי ישראל, וצבאות ישראל צבאות-ד' הם. ברוחנו ועצמות נשמתנו חרותים במכתב-אלקים כמו וגבורתו של יוצר בראשית" ("אורות" עמ' כ"ד).

יפה כותב הרב שמואל שפרבר ז"ל במאמרו "על האחדות במשנת הרב": "מן המפורסמות כי מרן הראי"ה זצ"ל הוא בא-כוחה הגדול של שיטת האחדות, כיסוד-בלי-מוט בתפיסת מהותה של כללות כנסת-ישראל, הוא הרוח ברוחו, בלהט נשמתו ובדמו, את תורת האחדות כעיקרן ושרשן של ישראל, ותפיסתו זו היתה לו כהלכה יסודי התורה" ("אמרות" — ירושלים תשל"ח — עמ' 325).

בהמשך דבריו שם, הרב שפרבר מפנה אותנו, למה שהורה בנושא זה הגאון הנצי"ב ז"ל ומביע דעתו שתורתו של הראי"ה "בסוגיא זו של אחדות או פירוד" יונקת מן השרשים של תורת הנצי"ב, ו"יש לה בית-אב בבית-המדרש של וולוז'ין" (ראה שו"ת משיב דבר ח"א סי' מ"ד). ברם, כאשר תחזינה עינינו בדברי הרב שהובאו לעיל, מתברר שתורתו-הוראתו של הרב בסוגיא זו בית-אב שלה מוקדם יותר, ושרשיה פתוחים אלי מיי-הדעת "של גדול-העולם רבינו מהר"ל מפראג ז"ל", והרב רואה ב"שיטתו הקדושה הזאת" יסוד עיקרי שהוא ממש "יסוד היחוד והאמונה".

והר"י הוטנר ז"ל מוסר: "כשהיה הרב מבטא את המלים כנסת ישראל, כלל ישראל, היה כל-כולו נרגש, וכאילו הכניס במלים אלו את כל תמצית-חיותו, את כל כיסופי נשמתו" (מועדי הראי"ה, עמ' כ"ג). ועוד הוסיף הנ"ל ומסר: "כשהרב היה מדבר על כלל-ישראל, לא היה מי שידמה לו בחדירתו לעומק ולרומו של נושא זה, וממש אין לתאר את הדביקות שלו בקדושת כלל-ישראל" (מפי הרב שמחה הכהן קוק שליט"א).

כדרך שאמר אדמו"ר מהר"ן מברסלב ז"ל על ארץ-ישראל, שמשמעותה היא כמירשיהא על הבתים ועל החצרות שלה, כך צריך להבין כי גם כשמדובר על כנסת-ישראל, אף זו משמעותה כמו שהיא, על הקוצים והברקנים שבה, כי כנסת-ישראל גם היא איננה רק רוח, היא מורכבת גם מהרכה חלקים חמריים, ואם הללו הזנחנו — בעיקר מסיבות חיצוניות — אין פלא שאחרי תקופה ארוכה של הזנחה, כשרק מופיעה אפשרות, פורץ רצון הפיתוח החמרי ומתרכז בעיקר בו, ועצם תנופתו פוגעת בערכים הרוחניים (עי' "ערפלי טהר" עמ' ל"ה).

והרב מתאזר באזור-אמונתו ומכריז ואומר: "כשם שבגוף האדם, אין הקדושה מתקיימת, כי אם על ידי קיבוץ כל הכוחות כולם, הרוחניים והחומריים, שרק על ידי הכללות תבוא בשלמות, כן אין כנסת ישראל מתעטרת על אדמת הקודש, כי אם בכל כחותיה, הטובים והרעים, ודוקא על ידי החומר הגס שגם הוא נמצא, חוכר פעולת האורה והקדושה, כשהן תזכנה אותו" ("ראש אמיר", הקדמת "עץ הדר").

ודוקא הוא, במעמדו הרבני המרכזי, כעומד על משמרת כל קודש בישראל,

שתפקידו חייב אותו להיות ער לכל פרצה ורגיש כלפי כל פורץ, דוקא הוא גילה את מלוא העוז והאומץ, הכוח והיכולת, לנתב דרכו הציבורית־הרבנית לאורם של ריה"ל ומהר"ל, לעמוד בפרצות תוך כדי הארת פנים לפורצים, לשמור על כל קודש תוך כדי יצירת קשר עם המחללים, לגייס מרבית אורך־רוח בחיפוש מתמיד אחרי המאחד, להאבק בתבונה תוך מאמץ בלתי־פוסק לעורר את נקודת הקודש הישראלית הפנימית שכבשו את הלבבות, ודבריו ומעשיו הצריכו עמידת־גבורה נפשית־רוחנית, רבת־תוקף.

— מי שנשמתו מוארה באור החסד, לא יוכל בשום אופן לעזוב את מדתו. —
— עולם חסד יבנה, ותמיד יעמוד על עמדו, תמיד מידתו מידת ימין אמת היא, לאהוב ולהצדיק את הבריות ולשנוא לחייבם" ("ערפלי טוהר" עמ' נ"ח).
— "חסידי עליין הקשורים בעבותות החסד ואור האהבה העליונה, —
— מתעסקים הם בעסק נמרץ ובקשר נשמתי נפלא בצרכיהם של ישראל, —
— והם הם המטים כלפי חסד, אוהבים לצדק את הבריות ואינם חפצים לחייבם, כמדתו של אברהם אבינו" ("אורות הקודש", ח"ג, עמ' שמ"ט — ש"נ).^{11*}

"וירא כי אין איש, וישתומם כי אין מפגיע" (ישעיה נט, טז) — מפגיע נקרא מי שנוטל על עצמו לתקן בעד האחרים שאינם מתוקנים, והוא ענין ולפושעים יפגיע (שם, נג, יב), — — — ולכן הקב"ה משתומם ואומר: לא די שאין אנשים, אלא אף כי אין מפגיע בעד הפושעים.

— — — והוא מה שאמרו חז"ל במקום שאין אנשים השתדל להיות איש —
— ליטול על שכמו העבודה והתיקון גם לכל האחרים, כאשר חסרים עובדים ומתקנים בעולם, שאז הוא נחשב ומצויין לפני הקב"ה לטובה" (רמח"ל ז"ל, "אדיר במרום", עמ' 20).

"כי יש מוכיחי הדור — — — שהם לימודי ד', והם הולכים בשליחותו לישראל, להוכיחם ולהחזירם להשם יתברך — — — ואפילו בשעת מוסר נוהרים להסתיר |עוונת הדור|, ואלו לימודי ד' המרבים שלום בעולם — — — כי הולכים לפשר ולעשות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים" ("לקוטי מהר"ן", ת"א, תורה כ"ב).
ועל פי זה התפלל תלמידו מוהרנ"ת: "והושיענו ברחמיך הרבים, ושלח לנו צדיקי־אמת, מוכיחי־אמת, שיהיה להם כח וחכמה, לעשות שלום בין ישראל לאביהם

^{11*} ראה המובאות מדברי הרב בנושא זה "מועדי הראיה" עמ' שס"ב-ט', ועמ' שע"ט-שפ"ג, וכן המאמר המקיף של הרב מרדכי גרינברג שליט"א "אהבת ישראל" בספר־הזכרון לאהרן בן־יעקב ז"ל, הי"ד, "אבי הנחל" — ירושלים תשל"ד — עמ' 37-3. ועי' בהרחבה בספרו של הרב יעקב הלוי פילבר שליט"א "אילת השחר" — ירושלים תשל"ו — עמ' 88-60.

שבשמים, שיעסקו להוכיח את ישראל בתוכחה הראויה, ויהיו יודעים איך להוכיח אותם" ("לקוטי תפלות", ח"א, סי' כב).

"האציל אשר שכלו נכון ודעתו דעת-אמת, ראייתו שונה לגמרי היא, כי לבו רואה תמיד בקיינוגה, למעלה מגדרי עולם" ("חזון איש", אמונה ובטחון פ"א, אות ט"ו).

אכן, אצל העינים המאירות של מרן הרב זצ"ל, העינים הצופות באספקלריא המאירה, לא חצץ מראה הגוף הנגוף החיצוני בפני מראית הטוהר של הנשמה הפנימית, ולא רק שהיתה שם ראייה חודרת, אלא שלכך הצטרפה גם אמונת-אומן, שעצם הראייה הטובה, יש בכוחה לעורר את מדת הטוב שבאדם, שעצם האור הקורן מהעין הטובה, יש בכוחו לחדור לעומק הלב, לעורר את הניצוץ הקדוש "בנקודת פנימיות הלב" וללבותו — "והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה" (ישעיה י', יז).

"הרצון הטוב השורה בנשמה תדיר, מהפך הוא את כל החיים והמציאות לטובה. מתוך העין הטובה שהוא מביט אז על ידה באמיתת המציאות, פועל הוא על המציאות ועל ארחות הסיבוך שבחיים שיצאו מכלל קלקולם" ("אורות התשובה" פרק ט', א).

וכך מעיד אדמו"ר הריי"צ שניאורסון ז"ל וכותב: "כ"ק אבותינו רבותינו הקדושים — על ידי מבט-שלא-האבה דלה-דלו [אנשים מישראל] מתוך הבוץ הרוחני, והעמידו אותם במעמד אמת. כלומר: המבט של האהבה לא רק שפעל הסור מרע, שהוציא מן הבוץ, כאמור, אלא שאותו מבט-אהבה-קדוש הוא גם העניק להם כח בעבודת-ד', הראה את הדרך ב'ועשה טוב'" (מתוך איגרת שנדפסה בסוף "קונטרס ל"ג בעומר, ה'תש"ח עמ' 19-18).

,

מראות-הנגעים המצערות-המכאיבות, לא נעלמו כלל ממראית-עיני-הכהן, חטאות הצבור והיחיד היו גלויות בפני הרב-המנהיג בעמדו על משמרתו, בעמדו בפרצות, והוא המגלה הבנה כה-עמוקה לתופעת ה"חוצפה של עקבתא דמשיחא", יודע יפה כי ישנם בזו גם גילויים שליליים שאין להם תקנה — "זיקים שהם מוכרחים להיות דועכים לגמרי" ("ערפלי טוהר" עמ' מ"ב; "אורות" עמ' פ"ג).

"בהשגה העולה מעל לתחום הציור האנושי, מתשטטים ההבדלים שבין טוב לרע, — — — אבל בתחום החיים המוגבלים שלנו, הלא באמת רב מאד הרע והטמא, והגנו מוכרחים להיות שקועים בהכרת כיעורו ושנאתו, כשם שהגנו חייבים להיות קשורים באהבת הטוב והטוהר והקדוש" (אורות הקדוש, ח"ג, עמ' ק"ל).

באחת מאגרותיו הוא מתבטא בצורה חריפה ביותר, ואף קובע מראש מה תהייה התוצאות של אותם הגילויים השליליים: "היד הרמה המחומשת בהפקרות ודרכי-הגויים, באין זכר לקדושת-ישראל באמת, המחפה את תְּרַסְיָהּ בסיגים של לאומיות מזויפת, בגרגרים של היסטוריה ושל חיבת השפה, המלבישה את החיים צורה ישראלית מבחוץ, במקום שהפנים כולו הוא אינו-יהודי, עומד להיות נהפך למשחית ולמפלצת ולבסוף גם לשנאת-ישראל וארץ-ישראל" (אגרות הראי"ה, ח"א, עמ' קפ"ב-ג).

ועם זאת הוא — איש-החסד "המטה כלפי חסד", המכריע לצד-זכות — נשאר נאמן לדרך אשר הוא סולל אותה, הדרך אשר "הרבה עמל עליה, בדמו, בבשרו, כמוח עצמותיו ובכל כוחותיו", "דרך המוארה באור חסד עליון" ("אגרות הראי"ה", ח"ב, עמ' קצ"ו-קצ"ז). והוא מתגבר על המצב המביך של טוב ורע המעורבבים זה בזה, מחפש את נקודות האור ומעודד כל גרעין טוב.

וכך כותב הרב במלוא בטחונו ובעוז-אמונתו:

"עצת-ד' אשר יעץ, להתחיל בימינו לעינינו, את קוממיות הריסות ארץ חמדתנו, — — — ואהבת אה"ק הנטועה ומושרשת בלבב עם-קדוש מני אז, — — — הגיעה עתה עת-דודים לצאת לפועל ולמעשה, וירדה ממרומי חביון הקדושה אל העולם החמרי השפל — — — ואנשים מושפעים מתכונות חמריות נתערבו בתוך העולם המעשי.

באמת זאת היא העצה העמוקה של מלכו-של-עולם ב"ה, שהקדושות הנצחיות מתמלאות על ידי כל הכחות כולם, ועל ידי יסוד כנסיה בריאה בחומריותה באה"ק, אפילו מגושמת בקצת חלקיה, יוכל חומר טוב לקבל את הצורה השלמה שאדמת-הקודש מסוגלת לה, על ידי אור תורה, זוהר בינה ודעת קדושה" (מאמר "ראש אמיר", "עץ הדר" — ירושלים תרס"ז — עמ' ה').

"שאיפת ישראל לבנין האומה, לשיבת הארץ, היא שאיפה של עומק הטוב החודר לשורש כל היש, אל לשד עץ החיים אשר ממנו עולם חדש יבנה" ("אורות" עמ' כ"ו).

בטחון מלא זה בעצת-ד' העמוקה, בוקע ועולה מתוך דבריו הגדולים של המהר"ל ז"ל, אשר קבע כי "לעתידי, מלכות-המשיח שתתחדש, מלכות חדשה היא, יוצאה מן המלכות הראשונה שלפני זה. — — — וכן תמצא, שהפרי כאשר הוא בלתי-נשלם הוא בתוך הקליפה, עד שהפרי גדול ועומד על שלימותו" (גבורות ד', פרק י"ח).

והוסיף המהר"ל וביסס את קביעתו בצורה יותר כוללת: "השלמות אינו נמצא בהתחלתו בעולם הזה, — — — כאשר היא מדרגה עליונה אלקית, שאין המקבל ראוי אל חמעלה הגדולה האלקית שיהיה כך מהתחלתו — — — וזה נמשך אל הוויית העולם הזה, שאין בתחילתו נמצא מעלתו. אבל התחלתו היא בשפלות ומתעלה באחרונה" (שם, פרק נ"ב).

מתוך גישה מרחיקת-ראות זו, ברור להרב כי "סגולת-האומה מוכרחה להגאל ממצריה, מכל המציקים לה. השושנה העליונה צריכה שיפנו מכל צדדיה הקוצים

והחוחים העוקצים אותה, ותתיחד עם דודה באהבה" ("אורות הקודש", ח"ב, עמ' תקס"ב).¹²

יא.

"מזוהר צפיית ישועת הכלל יאיר אור הפרט" ("אורות הקודש", ח"ג עמ' קל"ח) — מתוך עומק התפיסה של מהות הכלל, נובעת התיחסות עמוקה לכל פרט ופרט, שהרי כך שנה לנו מהר"ל בנתיבותיו: "בשביל שישראל הם עם אחד, מצד זה ראוי שיהיו ישראל כמו אדם אחד לגמרי, [ואולם] כאשר אין האהבה לחבירו כאילו היו איש אחד — זה כאילו לא היו ישראל עם אחד, ולכך המצוה בישראל ואהבת לרעך כמוך" (נתיב אהבת הריע, פרק א').

ראיית סגולת-האומה בכללותה והמגמה המתמדת להגיע אל נקודת פנימיות הלב היהודי של כל פרט ופרט, שבאו לידי ביטוי מעשי יומיומי בעמדתו של הרב בענייני הכלל ובעמידתו לטובת הפרט, זכו להדים נרחבים. כמים הפנים לפנים נוצר יחס של אהבה עמוקה לאישיותו המיוחדת של הרב, רבה היתה השפעתו מקרוב ומרחוק. והוא השיג רבות בדרך זאת.

וכך מוסר לנו בן-הדור, הסופר-המשורר ר' יוסף-צבי רימון ז"ל, שהיה קרוב לבית הרב בשנות-יפן, תחילת שנות רבנותו בא"י, שהאזין לדבריו וראה את פעולותיו, שעקב אחרי יצירתו ונוכח במידת-השפעתו: "היתה לו השפעה פנימית גם על החפשים ביותר, ורק הוא היה עוצר בעם על ידי שגילה ניצוצות אור בכל".

לדרכו זאת נשאר הרב נאמן עד יומו האחרון ועד בכלל, שכן גם בהוא יומא דיבר על מניעת פירוודים בתוך כנסת ישראל, זירזו לעמוד על משמרת אחדותה, ולא להרחיק שום חלק מן האומה ("לשלושה באלול" — ירושלים ה'תצח"ר — עמ' מ"ח).

רעיא מהימנא היה הרב ובאורו ראה אור בכל נפש מישראל, וכדוך שאמרו חז"ל על הרועה הנאמן הראשון — אשר בשעה שנולד נתמלא הבית כולו אורה — "בביאתו לעולם קירב רחוקים וביציאתו מן העולם קירב רחוקים" (דברים-רבה פ' ז, ח). כך ניתן לומר גם על מרן הרב זצ"ל, הרועה הנאמן של דורנו, שמאז ביאתו לעולם הרבנות ועד יציאתו מן העולם, קירב רחוקים באור תורת החסד ובנועם העין הטובה.¹³

12) ותנא דמסייע להרב — כהנא מסייע כהנא — הוא אדמו"ר הגאון ר' צדוק הכהן ז"ל מלובלין: "דורו של משיח ודאי יהיה חביב, ואפשר שיהיה כולו חייב ויתהפך לדור חביב על ידי שהשם יתברך יביאם לתשובה, ועל כרחך ששורש נשמתם גבוה יותר מכל הדורות. ובאמת כל חטאי ישראל אינם בעצם, רק המשילום חז"ל (בסנהדרין מ"ד, א) לאסא דקאי בניי חילפי, ולכן הם היסטורים על ידי החטא, שהחוח עוקצה, אבל כשישרפו החוחים שסביבות [השושנה], תשאר השושנה שלמותה, ואדרבה שושנה שבין חוחים חשובה יותר כמו שכתב (בזוהר-חדש, ב, קפ"ט, ב), ואתאן למאן דאמר בעלי-תשובה עדיפי, ותשובה אפשר שתהיה ברגע אחד כדמוכת בפרק ב' דקידושין (מ"ט, ב) — — ומסתמא בדור שכולו חייב על כרחך שיהיה אז זידון נצח, וכשהשי"ת ירצה הרי ברגע אחד יכלו כל הקוצים הסובבים, ויהיה הכל כרצונו, ויתגלה שגם מה שקודם היה הכל לצורך" ("צדקת הצדיק", אות נ"ב).

13) "כבר אמרנו כי מעלת רבי אליעזר [היתח] במה שהיה לו כח נפש נבדלת מן הגוף, ובוה היה בעל נפש טובה, ולפיכך שיבח את המידה עין טובה, כי בעל נפש טובה יש לו עין טובה — —

ונאמן-רוחו איש-ירושלים מן הגר"מ חרל"פ וצ"ל מעמיק להסביר בזה את סוד השפעתו של הרב :

"מערגת נפש של נשמות כוללות השואפות לכלילת חמדת ישראל ותפארתם, מתגלה בהם צד סגולי, שהוא פועל יותר מאשר הצד המעשי שלהם. סגולה מיוחדת מופיעה אצלם שהרבה לבבות נמשכים אחריהם. מחמת התמסרותם לכל ישראל — חמדת כל ישראל מאירה בקרבם.¹⁴

נפלאה היתה הסגולה אצל רבינו, למשוך רבים אליו, כח נערג היה שהרבה נפשות ערגו אליו, כי סגולת כל ישראל היתה אצורה בתוכו" ("שיעור קומה" — קוים לשיעור קומתו של מרן הגר"מ הקוק וצוק"ל).

היתה אצלו שיטה ברורה ומחוזרת: במקום שאחרים סוברים שדרך המאבק היא במקל-חובלים, בתרועת-מלחמה, ברוח ברעש ובאש, סבר הוא שיפים כוחם של דרכי-נועם, דרכי-שלום. במקום "קול רעש גדול", עדיף קולה של הדממה הדקה הפונה אל ההרגשות העדינות שבלב, עדיף להתרכז בנקודת-הטוב שבכל אדם ובכל חברה, בנקודת האור שבמעמקי הנפש, מעבר להרי החושך, והיה בו ממדת קונו — "הוא גלי עמיקתא ומסותרתא, ידע מה בחשוכא, ונהורא עמה שרא" (דניאל ב, כב).

וכך שנה לנו אחד-מייוחד מצאצאי מהר"ל מפראג, אדמו"ר הזקן בעל ה"תניא" ז"ל: "אוצר של יראת-שמים צפון ומוסתר בכינת-הלב של כל אדם מישראל, שהיא בחי' ומדרגה שלמעלה מן הזמן. — — — רק שכדי שתבוא לידי מעשה — — —

ולפי האמת כח הראי' הוא כח נפשי |רוחני|, נבדל, יותר מכל שאר החושים, — — — ולכך היה רבי אליעזר נמשך אחר מעלתו וההכנה |הפנימית| אשר בו, שהייתה לו נפש נבדלת, והמידה אשר היא מחוייבת מן המעלה הזאת היא, שהיה בעל עיץ טובה" ("דרך חיים", אבות פ"ב, מ"ט).
(14) "וכן צריך שיהיה אהוב מקובל על הבריות, ובוה קרוב הוא אל התורה, שהרי כל מי שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו, גם בשביל שצריך שיהיה בתוך הכלל, ובוה שהוא אהוב הוא תוך הכלל — — — וכן צריך שיהיה אהוב את הבריות, כי כאשר הוא אהוב את הבריות הוא תוך כלל הבריות, וראוי אל התורה שהתורה היא אל הכלל, אבל אם אינו אהוב את הבריות הנהו נבדל מן הכלל ואיך יזכה אל התורה שהתורה היא אל הכלל — — — ולא ניתנה התורה אל היחיד. — — — "משמח את המקום, משמח את הבריות" — משמח את המקום מצד מעלתו — — — שיש לו כך בריאה בעולמו, וכן הבריות שמחים שיש אתם אדם בעל-מעלה כמו זה, ולפיכך ראוי הוא לקבל התורה, כי לאדם כמו זה הכל נהנין ממנו וקרובים אליו, ולפיכך התורה קרובה אליו ומקבל אותה" ("דרך חיים" פ"ו, מ"ד).

"אוהב את הבריות ומקרבן לתורה — לומר שאף הרחוקים מתורת ד' ועבודתו, ולכן נקראים בשם בריות בעלמא, צריך למשכן בחבלי עבותות-אהבה, וכולי האי ואולי יוכל לקרבן לתורה ועבודת-ד', והן לא — לא הפסיד שכר מצנת אהבת-רעים" (תניא, פרק ל"ב).
"מי שיש לו לב בטוב נקרא טהור-לב, והוא אהוב למעלה ונחמד למטה — — — שהוא טוב לשמים וטוב לבריות — — — ומי שיש לו לב טוב נכללו בו כל השלמויות — — — ובעל המדה של לב טוב ראוי לרוח הקודש, כי על ידי שלימות הלב, הלב רואה ברוח הקודש. — — — והוא חפץ ורוצה בטוב חבריו, ואף אם רואה דבר בחבירו שהוא נראה רע, הוא דן אותו לכף זכות, — — — ובעל לב טוב אהב את הבריות וחפץ בטובתם ודן אותם לכף זכות" (נתיבות עולם, נתיב לב טוב).

"אפילו מי שהוא רשע גמור, צריך לחפש ולמצוא בו איזה מעט טוב, שבאותו מעט אינו רשע, ועל ידי זה שמוצא בו מעט טוב ודן אותו לכף זכות, על ידי זה מעלה אותו באמת לכף זכות ויוכל להתזירו בחשובה" (לקוטי מהר"ן, ח"א, סי' רפ"ב).

— צריך לדלותה ממצפוני בינת-הלב — — — עד שתצא פעולתה מן הכח אל הפועל ממש" (תניא, פרק מ"ב).

"לפי שבחינת נקודת פנימיות הלב, היא למעלה מבחינת הדעת, — — — בחינת חכמה עליונה — — — והיא היא בחי' ניצוץ אלקות שבכל נפש מישראל" (שם, אגרת הקודש סי' ד).¹⁵

ותלמיד מובהק ממצוייני ישיבתו של הרב בתוככי ירושלים, שהיה דבק ברבו וראה אותו בעבודת-הקודש שלו יום-יום, סיכם וכתב:

"אחד היחידים היה רבינו, שהתמדתו ב'חיי-עולם', חיי-נצח, לא שללה ממנו ראיית 'חיי-שעה', לא הסיחה מבטו החודר מלראות את פני המציאות כמו שהיא. ערנות בלתי מצויה היתה לו, כלפי כל מאורע חשוב שאירע בתקופת חייו הנהדרים. לא נפל איזה דבר בעולם, בלא שימצא הד הנפשו המתרשמת והמגיבה. עינו, עין הרואה, חדרה לתוך נבכי-התקופה בה הוא חי, וחשפה את מקורות לבטיה ושאיפותיה חישוף מאיר ומקיים. הוא היה היחיד בדור שראה נכוחה את נפש הדור הצעיר, פירכוסיה ולבטיה, וידע גם להמציא לה מזור" (הר"ש סטרליץ ז"ל, "מהמקור", עמ' נ"א—נ"ב).¹⁶

יב.

הדרך הראשית בדרכי המזור, זו דרכם של נביאי-ישראל, הנביאים הטובים אשר דברו טוב על ישראל, וגם אם הוכיחו אותו קשות הפטירו בדברי נחמות. כן נהג הרמב"ם ז"ל, בבואו "לחזק ידים רפות, ולאמץ ברכים כושלות" בארץ תימן, שאם בספרו הגדול "מורה הנבוכים", הפליג בענייני חקירה, הרי ב"אגרת תימן" הדגיש והבליט יחודם של ישראל, בחירתם גדולתם ותקות גאולתם.

והגדיל לעשות מהר"ל מפראג ז"ל בספרו היסודי "נצח ישראל", אשר בו העמיק להסביר לעיפי הגלות הארוכה, את מעלת ישראל וסגולת בחירתם, שהם "ראשית המציאות ועיקר העולם ועליהם שם ד'", והפנה את מבטם וצפייתם, ותקות שובם לארץ אבותיהם, ארץ הקודש (פרק י" וי"א) — "וראו לאומה הזאת שהיא עיקר העולם שיהיה מקום ישיבתם בארץ — שהיא עיקר העולם, כי ארץ-ישראל

(15) אדמו"ר בעל התניא ז"ל, מרחיב את הדברים במקום אחר ואומר: "וזהו שאמר ירמיהו הנביא (ד', ד) 'המולו לד' והסירו את ערלות לבבכם', פירוש שלימד דעת את העם, שלא יפול לב האדם עליו, בראותו חיצוניות לבו מקושר בגשמיות העולם, לאמור ח"ו נגזרנו אבדה תקותנו, אלא הסירו את ערלות לבבכם, פירוש שיש בכל אחד ואחד מישראל בחי' פנימיות הלב, אלא מכיון שהערלה שולטת על חיצוניותו, הנה גם הפנימיות נסתרת ונעלמת בו, אבל כשתסירו את הערלה, ממילא תתגלה הברית וההתקשרות בהמולו לד', ואז תהיה גם חיצוניות לבו בהתגלות לד' כרשפי אש שלהבת העולה מאליה" ("ליקוטי תורה" פ' כ"תבוא, ד"ה היום הזה, אות ג', וראה שם דרושים לראש השנה, ד"ה והיה ביום ההוא, אות ג', על ההכנה בין חיצוניות הלב לבין פנימיות הלב שישנה בכל אחד ואחד מישראל).

(16) וראה בספרו של הרב בנימין אפרתי שליט"א "הסנגוריה במשנת הרב קוק" — ירושלים תשי"ט — דברים בהרחבה בפרק "רפואת הדור" (עמ' 63—47), וכן בספרו של הרב יהודה עמיטל שליט"א "המעלות ממעמקים", בפרק "מבוכתו הרוחנית של הדור בתפיסתו של הרב" (עמ' 141—116).

שהיא ארץ קדושה ראויה לעם קדוש" (פרק נ"ו), והוא סיים את פרקי עמ-הנצח בפרקי-נחמה, פרקי גאולה וישועה, פרקי ההויה החדשה אשר תצמח דוקא מתוך ההעדר שקדם לה (פרק כ"ו ופרק ל"ה).

"וזאת המדה הגדולה לישראל, אשר יגאלם הקב"ה על כל פנים ולא יביט אל צדקת ישראל, רק מפני שהוא חפץ בישראל מצד עצמם" (גבורות ד', פרק כ"ד).
והוסיף עוד המהר"ל ולימד, כי גם בבוא חכמי-ישראל להדריך את העם באורחות-חיים של מדות טובות וישרות, בלימוד מסכת אבות מדי שבת בשבת "היא המסכת המהוללה והיקרה, אשר בה נכללו כל דברי המוסר", הקדימו לחזק לבם ולאמץ רוחם בדברי-נחמה ממרומים, וקבעו בראש המסכת את משנת "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר (ישעי' ס', כ"א) ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשי ידי להתפאר":

"ואמר, 'מעשי ידי להתפאר' — — — כי ישראל נקראים בנים אל השם יתברך — — — וראוי שתהיה בהם התפארת ולא יהיה בהם חסרון, — — — וקבעו המשנה בתחילה |לפרקי-אבות|, כי ראו חכמי הדור גלות ישראל וצרותם באורך הגלות המר הארוך הזה, וקבעו דברים אלו לנחם אותם על לבם וידעו מעלתם הגדולה העליונה, — — — כי מצד עצם הבריאה של ישראל שהם נצר מטעי הקב"ה ראויים הם לעולם-הבא, ואין זה מצד המצוה והמעשים, ואחר כך יש להם מדריגה אחרת הן המדות הטובות והישרות, ודבר זה נמשך גם כן לישראל מאחר שהם בעצמם הבריאה הטובה והישרה נמשכות אחר זה המדות הטובות" (הקדמה לספר-דרך חיים "על פרקי-אבות).

דברי מהר"ל אלו על תפארת-ישראל, סגולת בחירתו ותקות ישועתו, אשר בהם ראוי לבוא אליהם, לנחמם, לחזקם ולאמצם, הם שקבעו את נתיבות-עולמו של מרן הרב זצ"ל בארץ-ישראל. בדרך חיים זאת הגה, על פיה פעל, ובכל אשר נפנה בספריו ובאגרותיו, בדבריו שבכתב ושב-על-פה, ברשמי פעולותיו ובהדי תגובותיו, נמצא את ציוני-שביליה וסימוני-תמרוריה. וכדרך שהקדימו חכמי ישראל דברי-ניחומים לישראל, בהבלטת "מעלתם הגדולה העליונה", כך הקדים הרב ופתח בדברי עידוד וניחומים, בבואו להיות רועה נאמן לעם-ד' בארצו. לרוממו, לנשאו ולקדשו:
"הנה הגיעו ימים שאנו מוכרחים להתרומם אל אותו הגובה שממנו נוכל להגיע לנחמות ישראל, — — — להכיר בערך האלקי של נשמת האומה, — — — ולבוא עד ההכרה של החסידות הקדושה העליונה — אור החסד העליון — לספר תמיד בשבחם של ישראל, ללמד עליהם זכות ולמצוא תמיד את הצד הטוב והמפואר שבהם, ועל ידי זה לרומם את רוחם, לנשאם ולקדשם" (מאמר "נחמות ישראל", "חזון הגאולה" עמ' צ"ה-צ"ו).